

حج و حقوق بشر

نویسنده: مسعود راعی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

۱۱	دیباچه.....
۱۳	مقدمه.....
۲۱	فصل نخست: کلیات و مفاهیم.....
۲۱	گفتار اول: کلیات تحقیق.....
۲۱	۱. بیان مسئله حقوق بشر.....
۲۶	۲. پرسش اصلی.....
۲۷	۳. فرضیه تحقیق.....
۲۷	۴. پیشینه تحقیق.....
۲۸	۵. نسبت حقوق بشر و آموزه‌های اسلامی.....
۳۰	۶. چارچوب نظری بحث.....
۳۲	۷. جایگاه حج.....
۳۵	گفتار دوم: مفاهیم.....
۳۵	۱. حمایت.....
۳۶	۲. حقوق بشر.....
۳۷	۳. اسناد بین‌المللی.....
۳۸	۴. کرامت انسانی.....
۴۱	۵. حق در معنای فقهی، حقوقی و اخلاقی.....
۴۵	۶. حق در معنای حق‌بودن و حق در معنای حق داشتن.....

۴۷	..... مفاهیم مرتبط
۵۱	..... فصل دوم: آموزه‌های حقوق بشری حج
۵۱	..... گفتار نخست: ابعاد مختلف حمایتی
۵۲	..... شناسایی حقوق حمایتی از سوی خداوند
۵۳	..... تمهیدات سرزمینی
۵۶	..... حمایت‌های آیینی و نمادین
۵۷	..... الف) مکه
۶۰	..... ب) واژه ام‌القری
۶۱	..... ج) واژه بلد
۶۳	..... د) حرماً آمناً
۶۴	..... حمایت الهی و حفاظت پنهانی
۶۶	..... وضع احکام خاص حمایتی
۷۰	..... حمایت چند جانبه و چند لایه‌ای
۷۲	..... ممنوعیت جنگ و خونریزی
۷۳	..... حمایت و مقابله با عوامل تهدیدزا
۷۵	..... حمایت و تعهدات ایمانی حجاج نسبت به یکدیگر
۷۸	..... حمایت حجاج از یکدیگر و امر به تعاون
۸۰	..... حمایت و بهره‌مندی یکسان از حقوق
۸۲	..... ضرورت قیام حج‌گزار بر حقوق خود
۸۴	..... حمایت از دیگر اتباع و تعهدات دولت میزبان
۸۹	..... حمایت الهی و طرد
۹۰	..... حمایت از حج‌گزار آسیب‌پذیر
۹۳	..... گفتار دوم: حقوق حمایتی حجاج
۹۳	..... ۱. حق انجام مناسک
۹۷	..... ۲. حق نقد و اعتراض
۱۰۰	..... ۳. حق همزیستی و صلح

۴. حق داشتن شهر امن ۱۰۱
۵. حق انجام دادن عبادت ۱۰۴
۶. حق برائت جستن ۱۰۵
۷. حق پناهندگی ۱۰۸
۸. امنیت قضایی ۱۱۱
۹. ممنوعیت ورود حج گزار ۱۱۲
۱۰. امنیت اقتصادی ۱۱۳
۱۱. حق آموزش ۱۱۶
۱۲. حق احترام ۱۱۸
۱۳. حق مخفی نگهداشتن مذهب ۱۱۹
۱۴. سایر حقوق حمایتی ۱۲۱
- جمع بندی ۱۲۲
- گفتار سوم: سازوکارهای حمایتی ۱۲۳
۱. تدوین منشور حمایتی ۱۲۳
۲. حذف قوانین ضد حمایتی ۱۲۷
۳. تعقیب و مجازات ۱۲۹
۴. انعقاد معاهدات حمایتی دو جانبه ۱۳۱
۵. عملیاتی و اجرایی کردن اعلامیه جهانی حقوق بشر قاهره ۱۳۴
۶. بهره گیری از حکمیت به عنوان شیوه ای جهت حل و فصل اختلافات ۱۳۵
۷. حمایت دیپلماتیک از اتباع ۱۳۶
۸. گزارشگران ویژه ۱۳۷
۹. بهره گیری از نهادهای مردمی ۱۳۹
۱۰. گسترش و ترویج ادبیات حقوق بشری حج ۱۴۰
۱۱. شناسایی معروف و منکر ۱۴۳
۱۲. حمایت و ممنوعیت تعطیلی کعبه ۱۴۵
۱۳. تقوا و ضمانت اجرای درونی ۱۴۶

۱۴. مسئولیت بین‌المللی و جبران خسارت ۱۴۷
۱۵. ممنوعیت رفتارهای خشن، غیرانسانی و تحقیرکننده ۱۴۸
- فصل سوم: نظام بین‌المللی حقوق بشر ۱۵۱**
۱. ماهیت حقوق بشر ۱۵۱
۲. حقوق بشر و تعهدات بنیادین ۱۵۵
۳. مراجع نظارتی، حمایتی و کنترلی ۱۵۶
۴. مراجع نظارتی ۱۵۸
۵. اسناد بین‌المللی ۱۵۹
۶. اسناد منطقه‌ای ۱۶۱
۷. دولت‌ها و شناسایی حقوق بنیادین ۱۶۲
- الف) داشتن آزادی مذهب ۱۶۳
- ب) حفظ مذهب ۱۶۳
- ج) امنیت مذهبی ۱۶۴
- د) خواندن روضه ۱۶۴
- ه) اظهار و آشکارسازی مذهب ۱۶۵
- ۱- انجام عبادت ۱۶۶
- ۲- برگزاری مناسک ۱۶۷
- ۳- حق تعلیم و آموزش ۱۶۸
- ۴- حق رهایی از زجر و آزار به‌خاطر مذهب ۱۶۹
۸. رویه مراجع شبه قضائی ۱۷۱
۹. دادگاه اروپایی و حقوق مذهبی ۱۷۵
- بند اول: حق آزادی داشتن و پذیرش دین ۱۷۵
- بند دوم: حق اظهار دین یا مذهب ۱۷۷
- الف) پرستش و عبادت ۱۷۹
- ب) انجام مراسم دینی و برگزاری مناسک ۱۸۳
- ج) تعلیمات دینی و آموزش ۱۸۷

۱۹۰	..... کمیسیون آفریقایی حقوق بشر و آزادی مذهبی
۱۹۱	..... الف) نگاهی به آراء
۱۹۲	..... ب) مقایسه و نتیجه گیری
۱۹۵	..... جمع بندی
۱۹۷	..... نتیجه گیری
۲۰۰	..... پیشنهادها
۲۰۱	..... فهرست منابع

اسلام پاسدار حرمت و حقوق انسان‌هاست، تضمین‌کننده اخلاق و فضیلت است، منادی آرامش و امنیت است. زشت‌ترین دروغ و ناجوانمردانه‌ترین تهمت را کسانی مرتکب می‌شوند که اسلام را در مقابله با حقوق بشر و مدنیت و امنیت قلمداد کرده و این را وسیله‌ای برای توجیه قدرت طلبی ظالمانه خود بر علیه ملت‌های مسلمان قرار می‌دهند.

(صحیفه حج، پیام‌های مقام معظم رهبری، ج ۲، ص ۲۸۹)

تعالیم روشن اسلام را در موضوعاتی چون حقوق بشر .... برای جوانان بازگو کنند.

(پیام مقام معظم رهبری به حجاج، ۸/۱۱/۸۲)

دیباچه

حج، در مقام بزرگ‌ترین کنگره ایمانی از یک سو عظیم‌ترین اجتماع مؤمنان را به خود اختصاص می‌دهد، و از سوی دیگر نگاه حمایتی خود از حج‌گزار را به نمایش می‌گذارد. با دقت در مناسک حج و احکام حرم و محرّمات احرام و ماه‌های حرام مشخص می‌شود، دین مقدس اسلام برای مکان و زمان حج امنیتی ویژه ایجاد کرده است تا حجاج، یعنی میهمانان الهی، با حضور در سرزمین وحی بتوانند آزادانه و در امنیت کامل، بندگی و عبودیتشان را اظهار کنند.

هر چند این راهکار اسلام برای تأمین امنیت حجاج کافی است، اما با توجه به وضعیت کنونی کشور میزبان، و مقررات ناعادلانه درباره برخی مذاهب اسلامی و برداشت‌های گوناگون از احکام اسلام، می‌توان با استفاده از قوانین بین‌المللی و کنوانسیون‌های حقوق بشر، رویکردی حمایتی از حجاج داشت و از حقوقشان دفاع کرد.

حقوق بشر که برای حمایت از انسان‌ها و برپایه پذیرش کرامت انسانی شکل گرفته، به دنبال آن است که بتواند منزلت انسانی را ارتقا دهد؛ هرچند قوانین بین‌المللی حقوق بشری به‌طور ناقص و گاهی مغرضانه و تحت تأثیر قدرت‌های استعماری است.

استفاده از این موقعیت و ظرفیت جهانی برای حمایت از حجاج، به‌ویژه حج‌گزاران ایران، دست‌مایه این نوشتار شد.

گروه فقه و حقوق پژوهشکده حج و زیارت با درک اهمیت موضوع یادشده، و با الهام از تأکیدات نماینده محترم ولی فقیه در امور حج و زیارت، حضرت حجت الاسلام والمسلمین سید علی قاضی عسکر «دام‌ظله»، ضمن تقدیر از موقعیت‌شناسی جناب ایشان، در راستای پیشبرد اهداف خود، پروژه «حج و حقوق بشر» را به یکی از اعضای هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، حجت الاسلام دکتر مسعود راعی «زیدعزه» سپرد و در راستای ارتقای سطح علمی روحانیان فاضل و فرهیخته، و آشنایی جوامع علمی و پژوهشی با جوانب این مسئله، امکان چاپ و نشر این نوشتار را در قالب یک کتاب فراهم کرد.

در پایان توفیقات روزافزون نویسنده محترم را در سایه عنایات حضرت ولی عصر علیه السلام خواستاریم و ثمره همه این تلاش‌ها را به پیشگاه با عظمت آن حضرت تقدیم می‌کنیم؛ امید است که این تلاش موجب رضایت حضرت شود و همه کسانی که در تهیه این اثر قدمی برداشته‌اند، مشمول دعای خیر ایشان قرار گیرند.

گروه فقه و حقوق

پژوهشکده حج و زیارت

مقدمه

حج جلوه همه اسلام است و فرهنگ بالنده‌ای دارد؛ از این رو توجه به این واجب بزرگ الهی، و شناسایی و شناساندن ابعاد عرفانی، سیاسی، اجتماعی، فقهی و حقوقی آن ضرورت می‌یابد. بررسی‌های استوار و ژرف‌نگرانه عالمان و آشنایان معارف ناب اسلامی همانند ماء معینی است که تشنگان حقیقت و راهیان کوی نور را به صورت مادی و معنوی حمایت می‌کند. آنان که در این وادی قدم گذاشته‌اند، به این نکته واقف شده‌اند که حاجی در این سرزمین برای بهره‌بردن از فیوضات معنوی و حتی مادی باید از فرصت‌های مناسب برخوردار باشد. این فرصت‌ها در قالب حقوق مادی و معنوی حج‌گزار جلوه‌گر می‌شود، و آن‌گاه که از حقوق سخن گفته می‌شود، تکالیف متقابل، متوازن و متناسب آن نیز خود را نشان می‌دهد. مجموع این حقوق و تکالیف، بهره‌مند شدن حج‌گزار از فرصت حضور در مکه، و برخوردار شدن از فیوضات بی‌کران کنگره عظیم حج را در پی دارد.

مراسم شکوهمند حج، که قیاماً للناس است، بی‌گمان از آن همه و متعلق به امتی است که شیدای حق و دلداده خداوندند و اکنون که به برکت انقلاب اسلامی، ایران اسلامی ام‌القرای جهان اسلام شده، آثار این کنگره عظیم نمایان‌تر شده است.

کوشش برای نزدیک کردن هرچه بیشتر این تجمع عظیم به هدف والايش، به توجه وافر به معانی بلند ادبیات قرآنی و روایی در زمینه حج نیازمند می‌باشد. ابعاد مختلف

حج این فرصت را در اختیار محقق قرار می‌دهد که در این دریای عظیم غوطه‌ور شود و به گنج‌ها و میراث مشترک بشریت دست یابد. حج را باید مصداقی از میراث مشترک بشریت دانست که از انبیا و اولیای سلف، به نسل کنونی رسیده است و ابعاد معنوی، سیاسی، اجتماعی، حقوقی و فقهی دارد. ابعاد معنوی حج بسیارند، اما آنچه می‌تواند اهمیت معنوی حج را نشان دهد، مقابله با خودخواهی‌ها و خودبینی‌هاست تا این‌گونه بتوان به خداخواهی رسید و با هجرت الی الله، از دنیا و اختلاف و نافرمانی و شرک، پیراسته شد. رسیدن به این بعد، منوط به انجام دادن شایسته و کامل دستورهای عبادی حج است. تحقق بعد سیاسی و اجتماعی حج و استفاده از ابعاد حقوقی آن نیز در گرو مدنظر قراردادن بعد معنوی و الهی حج است، و در نهایت لبیک‌گویی برای حق، نفی شرک از خدا و از خود بیرون آمدن و به دیگران پیوستن، دفاع از حریم الله و جهاد در راه خدا و دفاع از حقوق حجاج، همگی منوط به وجود فضای خاص حمایت در حج است.

عظمت اسلام و مسلمانان، بهره‌مندی از ظرفیت حج، کوتاه کردن دست افراط و خشونت و اتهام و تکفیر، دوری از هواهای نفسانی با تکیه بر فرهنگ ناب اسلامی، مقابله با خشونت و تحقیر، تحرک‌بخشی به مؤلفه‌های فرهنگی حج و ارائه تابلویی از حج ابراهیمی، که آرزوی همه مصلحان بزرگ تاریخ بوده است، در گرو نگرش همه جانبه و جامع به کنگره حج می‌باشد.

همان‌گونه که امروزه، روز حرکت ملت‌ها و مردم است، روز حمایت از انسان‌ها، به‌ویژه مؤمنان، نیز می‌باشد که برخوردار شدن جمعیت میلیونی حجاج از حمایت‌های گوناگون، برترین زمینه برای نصرت دین خداست.

مهجوریت برخی ابعاد حج همچون بعد سیاسی و حقوقی آن، از عظمت حج ابراهیمی کاسته، و نوعی مهجوریت را برای این نماد بزرگ اسلامی به وجود آورده، همچنان‌که قرآن کریم گرفتار مهجوریت شده است. توجه به این ابعاد و تبیین و

ترسیمشان و توجه دادن محققان به آنها، اولویت مباحث حج را به خود اختصاص داده است. مبارزه با شرک و بت پرستی در عصر جدید، و زدودن اندیشه‌های غلط و افکار انحرافی که نتیجه آن کشتن مسلمانان، یا بی توجهی به کشته شدن آنان می‌باشد، با تمرکز بر این ابعاد امکان پذیر است؛ از این رو در این کنگره عظیم جهانی، که همه اقشار و ملت‌ها فارغ از هر نوع آرایش و آرایش حضور دارند، باید مسائل اساسی به طور جدی مدنظر قرار گیرد و دولت‌ها به همراه ملت‌ها به تحقق آن همت گمارند.

اجتماعات کوچک ظرفیت خود را دارند، اما اجتماع بزرگی همچون حج فرصت‌های بسیاری را برای امت اسلامی به وجود می‌آورد؛ همان گونه که اجتماع عاشورایی در کربلا این مهم را محقق می‌کند. این نوع نگرش پاسخ دادن به دعوت ابراهیم خلیل الرحمن عَلَيْهِ السَّلَام، یعنی دعوت به قسط و عدل، بلکه دعوت به بت شکنی در عصر کنونی است و حتی بالاتر، مقابله با انحراف‌هایی است که به نام مبارزه با انحراف شکل گرفته است. مسلمانان همگی بندگان خداوند، و در پناه حمایت الهی اند؛ از این رو خونشان محترم و اموالشان محفوظ، و حفظ آبرویشان واجب است و هتک حرمتشان مجوزی ندارد. پایگاه حج، و حرمین شریفین نقطه شروع خوبی برای شکل دهی به این نگرش است که نه تنها حجاج از آن بهره مند می‌شوند، بلکه همه بندگان آزاد خداوند از آن استفاده خواهند کرد، و این همان مدینه و شهری است که حرکت کردن به سوی آن مطلوب همگان است و نمونه کوچکش را فقط در صدر اسلام می‌توان مشاهده کرد و همه آنچه بیان شد، در واقع تحقق این بیان قرآنی است: ﴿وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾ (حج: ۲۷) و برای تحققش و مقدمه انجام دادنش باید ﴿وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾ (حج: ۲۶) داشت و برای به وجود آوردن این طهارت که حق طواف کنندگان، اهل رکوع، اهل سجود و ایستادگان (مقیم) است، چاره‌ای نیست جز ﴿وَأَذِّنْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ﴾. (توبه: ۳) و طی این مرحله رسیدن به توحید کلمه و کلمه توحید است.

آرزوی دیرینه امام راحل علیه السلام و مقام معظم رهبری انجام حج ابراهیمی و بهره‌برداری امت اسلامی از این مراسم عظیم الهی است که تحقق بخشی از این مهم در دست حاکمان و امرای جامعه اسلامی است، و بخش دیگر به درک و شناخت مردم باز می‌گردد که از حج ابراهیمی در روح، روان و رفتارشان تلقی صحیحی داشته باشند. در آیات قرآن بارها از ذکر الله سخن به میان آمده و محور آن را کعبه دانسته که نشان می‌دهد در این محیط محور و مرکز هر حرکتی باید خداوند باشد. طواف و سعی و رمی و وقوف و دیگر شعائر الهی حج، هر کدام باید به گونه‌ای تجلی صفات و تحقق خواست خداوند باشد که در صورت شکل‌گیری این معنا، ملت حنیف ابراهیم علیهم السلام همان بت‌شکن بزرگ و منادی توحید، محقق خواهد شد. **﴿إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ﴾** (انبیاء: ۹۲) و برای رسیدن به آن باید مصداق این آیه شد: **﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾** (بقره: ۲۰۰) از این رو باید همه موانع درونی و بیرونی آن را کنار گذاشت **﴿فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾** (بقره: ۱۹۷) که در واقع به معنای تحقق وحدت، اجتماع امت اسلامی، دست‌واحد شدن برای حمایت از یکدیگر، و مقابله با هر انحراف و کفری است که دشمنان امت اسلامی آن را دنبال می‌کنند. **﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ﴾** (فتح: ۲۹)، این آیات به وضوح جایگاه حمایت از حجاج را در حج نشان می‌دهند؛ زیرا رسیدن به مقام معیت با پیامبر صلی الله علیه و آله تدبیر بزرگ می‌طلبد و این همان همتی بود که شخص نبی مکرم اسلام صلی الله علیه و آله به بهترین شکل آن را محقق کرد. راز رسیدن و توفیق مشاهده کردن چنین فضای نورانی آدابی دارد که بدون توجه و مدنظر قرار دادن آنها نمی‌توان به هدف مذکور رسید.

گفتنی است خطبه تاریخی رسول خدا صلی الله علیه و آله در عرفات که ده تا چهارده ماده دارد، مستقیم و غیرمستقیم درباره حفظ حقوق بشر و امنیت جهان است و نکته مهم آنکه در هیچ‌یک از این مواد، از نماز، روزه، خمس و زکات سخنی به میان نیامده است، بلکه

آنچه بیان شده، در رابطه با سعادت عمومی مردم جهان، امنیت جامعه و حفظ حقوق انسان‌هاست، زیرا فقط در سایه امنیت می‌توان فرائض الهی را اقامه کرد.^۱ البته این خطبه در بیشتر منابع روایی و تاریخی اهل سنت با اندک تفاوتی بیان شده است.^۲

رفتار هیئت امر به معروف و نهی از منکر با میهمانان پیامبر ﷺ و زائران بقیع و مقابر شهدای احد، با اقتضای اخلاق اسلامی، حقوق بشر و ادعای پادشاه عربستان در گفت‌وگوهای ملی-اسلامی و گفت‌وگوهای ادیان، منافات دارد.^۳ روشن است که این نوع رفتارها در هیچ‌جا پذیرفتنی نیست؛ به‌ویژه حجاج بیت‌الله که هم بی‌دفاع‌اند و هم میهمان خاص خداوند.^۴

عملکرد وهابی‌ها درباره دیگر فرق اسلامی به جز حنبلی‌ها، بیانگر انواع و اقسام آزارها و تهدیدها به جان و مال و آبروی آنهاست. در این باره مطلبی را از محمدحسین مشایخ فریدنی بیان می‌کنیم. وی بیان می‌کند که در روز ۲۶ خرداد سال ۴۵ با شیخ عبدالعزیزین‌باز رئیس دانشگاه مدینه دیدار کردم و او درباره اعتقاد شیعه می‌پرسید و هیچ‌یک از پاسخ‌های من را نمی‌پذیرفت. حتی برخی کتاب‌های تشیع مانند «تجرید الاعتقاد» و «شرح تجرید» را مسخره می‌کرد. از او استفتاء کردند که آیا دزدیدن اموال شیعه جایز است؟ در جواب گفته بود: «همه چیز آنان بر مسلمانان حلال است، اما در حجاز که برای حج می‌آیند، مهمان مایند و حدیث پیغمبر ﷺ است که مهمان را بزرگ بدارید و به او محبت کنید؛ گرچه کافر باشد. اینجا کاری به آنها نداشته باشید، اما در

۱. حج گنجینه اسرار، محمداکبر محقق، ص ۵۰؛ ابعاد گوناگون حج، ابوعلی خداکرمی زنجانی، ص ۲۱۸؛ صهبای حج، عبدالله جوادی آملی، صص ۴۷۴-۴۷۹.

۲. کنز العمال، متقی هندی، ج ۵، ص ۱۲۶؛ دلائل النبوه، احمد بن حسین البیهقی، ج ۵، ص ۴۴۲؛ تاریخ الطبری، طبری، ج ۲، ص ۴۱۲؛ سیره ابن‌هشام، ابن‌هشام، ج ۴، ص ۲۵۰؛ سنن ابن‌ماجه، محمد بن یزید القزوی، ص ۷۰۳؛ سنن الترمذی، ترمذی، ج ۵، ص ۶۶۲؛ صحیح البخاری، بخاری، ج ۳، ص ۶؛ طبقات الکبری، ابن‌سعد، ج ۲، صص ۱۶۷ و ۱۸۰.

۳. فصلنامه میقات حج، ش ۶۶، ص ۱۲۱.

۴. همان.

خارج عربستان هرکار می‌خواهید بکنید»^۱. روشن است که در این فضا حج‌گزار از کمترین امنیت لازم محروم است. در چنین وضعیتی حمایت در مقام یک ضرورت مطرح خواهد شد.

از دغدغه‌های متولیان و مسئولان حج، یافتن راهکارهایی است که بتوانند از حجاج به نحو مطلوب، محافظت و حمایت کنند. حضور در سرزمین وحی و انجام دادن مناسک دینی و ضرورت بهره‌مندی از امنیت و آرامش که در تعبیر قرآنی در قالب «حرم امن» یا «بیت عتیق» و ترسیم «منافع برای مردم» بیان شده است، همگی نشان دهنده این مهم است. انجام دادن رسالت حمایت از حجاجی که شهروند دولت عربستان نیستند، نیازمند سازوکارهایی مختلف، از جمله راه‌های حقوقی است. امروزه و در پرتو تصویب ده‌ها سند بین‌المللی در زمینه حقوق بشر و شناسایی حقوق گوناگون برای افراد انسانی، وضعیت نسبتاً همواری برای حمایت شکل گرفته است.

در بدو امر می‌توان دو نگرش را درباره مسئله حج و حقوق بشر مطرح کرد؛ نگاه حج به حقوق بشر، و نگاه حقوق بشر به حج. اما رسالت اصلی این تحقیق، یافتن سازوکارهایی است که براساس آن بتوان در سرزمین وحی، با تکیه بر هر دو بعد مسئله، بیشترین حمایت را از حجاج به عمل آورد. پرسش مدنظر در این تحقیق آن است که با استفاده از کدام‌یک از آموزه‌های حقوق بشر می‌توان از حجاج حمایت کرد. در پاسخ ابتدا باید با رجوع به آموزه‌های حقوق بشری حج، و سپس با استفاده از نظام بین‌المللی حقوق بشر، ابعاد حمایتی رصد شود.

حاصل این کوشش‌گویای آن است که آموزه‌های حقوق بشری حج، در چند لایه، حمایت‌های خاصی را از حجاج به عمل آورده‌اند. شناسایی حقوق حجاج در منابع مختلف فقهی، وضع احکام خاص حمایتی در سرزمین وحی، امن دانستن حرم الهی، تعقیب و مجازات نقض‌کنندگان حرم الهی و حریم مؤمنان و تعیین سازوکارهای

۱. فصلنامه میقات حج (فارسی)، ش ۱، ص ۱۵۸.

خاص حمایتی، ابعاد این حمایت را نشان می‌دهند. در کنار آن، نظام بین‌المللی حقوق بشر، اعم از آنچه در اسناد بین‌المللی آمده، و آنچه در آرای محاکم شبه‌قضایی حقوق بشری مطرح شده، ابعاد حمایتی متعددی را در حوزه آزادی دینی و انجام دادن مناسک دینی بیان کرده است. در مجموع باید گفت هم آموزه‌های حج و هم نظام بین‌المللی حقوق بشر، ظرفیت و توانایی بالایی برای حمایت از حجاج دارد. عملی کردن این حمایت‌ها در مواردی برعهده دولت‌های اعزام‌کننده و در موارد بسیاری برعهده دولت میزبان است و چون بیشتر کشورهای اسلامی خود را به رعایت اسناد بین‌المللی حقوق بشر متعهد کرده‌اند، تخلف از این تعهدات منجر به مسئولیت آن دولت خواهد شد.

در پایان از مدیر سابق گروه فقه و حقوق پژوهشکده حج و زیارت، حجت الاسلام و المسلمین مهدی درگاهی، که نظارت این اثر را به عهده داشتند، و دیگر دوستان در پژوهشکده حج و زیارت که با انتشار این اثر به حمایت عملی از فرهنگ پژوهش پرداخته‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنم. به امید اینکه این تلاش ذخیره‌ای جاودان و عملی مقبول در محضر باری تعالی باشد.

والسلام علیکم و رحمة الله و برکاته

تابستان ۱۳۹۳ مصادف با رمضان المبارک ۱۴۳۵

مسعود راعی

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد